

נביא חורבן או הצלה

ספרו של הרב ד"ר בנימין לאו ירמיהו - גורלו של חוזה (ידיעות אחרונות, מורשת 2010) מעורר סקרנות מסיבות ברורות. ירמיהו, המכונה "נביא החורבן", התנבא בימי שלושת מלכי יהודה האחרונים (יאשיהו, יהויקים, צדקיהו) והיה עד לחורבן הבית הראשון. האנלוגיות האפשריות לימינו הן רבות והמחבר אינו מתעלם מהן. מודעה על עמוד שלם ב"ידיעות אחרונות" (15.10.10) לרגל ערב עיון להופעת הספר, נשאה את הכותרת "האם הבית השלישי בסכנה?" המחבר מוטרד בעיקר מהאנלוגיה התיאולוגית. דברי ירמיהו "היטיבו דרכיכם ומעליכם... ושיכנתי אתכם במקום הזה עד עולם" ואם לא "והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה... כי לחורבה תהיה הארץ" (ירמיהו ו, ג'ו, לד) מאיימים מבחינתו גם היום. אולם מבחינתי כקורא חילוני, מעניינת יותר האנלוגיה האסטרטגית למצבה הגיאופוליטי של ישראל אז והיום. במבוא לספרו רומז המחבר גם לה: "הסיפור הזה עדיין לא סופר כהלכתו לאוזניים ישראליות. כל העימותים בעולמו של ירמיהו מעסיקים את העיתונות הישראלית, אך תולדותיו מעולם לא היו מקור השראה לדיון הישראלי בשאלות הקיומיות של לאום, עצמאות, תלות במעצמות וזהות" (עמ' 25).

אם לדלג היישר ללב הסוגיה, הרי אומר כך: שתי נבואות אסון משמיע ירמיהו. האחת דתית והאחת מדינית. הראשונה מזהירה מחטא מוסרי שעונשו חורבן, והשנייה מזהירה מהתגרות בבבל שתסתיים בחורבן. הדרך להימנע מהאסון הראשון היא תשובה (שלעולם כמעט אינה מתגשמת, וגם כאשר היא מתרחשת, כמו במקרה של המלך יאשיהו, אין הוא ניצל ממוות); הדרך השנייה היא להימנע ממלחמה עם בבל, ואם כבר הוחל בה, עדיין ניתן להיכנע ולהציל את ירושלים ותושביה. לדעתי, וזאת בניגוד לדעת המחבר, אין קשר של ממש בין שתי הנבואות הללו בדברי הנביא ואין הן תלויות זו בזו. אדרבה, הן אפילו סותרות, כי מתברר שגם כאשר עונש החורבן ראוי ליהודה בשל חטאיה הדתיים, עדיין ניתן למנוע אותו בהתנהגות מדינית שקולה גם בלי תשובה.

על עובדה אחת מכרעת מצביע בנימין לאו: ירמיהו מראשית נבואתו בשנת שלוש-עשרה למלך יאשיהו, ועוד יותר מרגע שהוא מזהה את הכוח החדש העולה מצפון "סיר נפוח אני רואה ופניו מפני צפונה. ויאמר אדוני אלי מצפון תיפתח הרעה" (ירמיהו א, יג-טו) עם ממלכת בבל (605 לפנה"ס) ועד אחרית נבואתו לאחר חורבן הבית (586 לפנה"ס) במשך כשני עשורים ויותר, עקבי נבאמנותו לממלכת בבל ובאזהרתו למלכי יהודה מפני כל ניסיון קשר וכל ניסיון מרידה נגדה ונגד "נבוכדנאצר מלך בבל עבדי" (ירמיהו מג), כינוי חריג למלך נוכרי. והשאלה המאתגרת היא מדוע? האם משום שבבל היא שבת זעמו של אלוהים, שנועד להעניש את יהודה על חטאיה? או משום שבבל היא המעצמה האזורית החדשה שאסור ליהודה הקטנה להסתכן בעימות עמה? חשיבותה של שאלה זו נוכח אנלוגיה אפשרית בין בבל של העת העתיקה לאיראן של ימינו (כולל השאלה האם לתקוף או לא?) היא עצומה. לצערי היא אינה נידונה בספר בתור שכזאת והמחבר (כנראה בשל השקפתו האמונית) מנע מלהפריד בין שתי השאלות. עם זאת, לדעתי, גם מי שהולך בעקבות ספרו יכול להצביע על תופעה ברורה נוספת: ככל שקרב מועד נפילת העיר, פוחתות תוכחות החורבן ומתרבות קריאות ההצלה של הנביא, בדרך של הימנעות ממלחמה.

לא אוכל לעסוק כאן בספר כולו, העשיר מאוד בפרטים היסטוריים, ואתמקד להוכחת דברי בתקופת המלך האחרון, צדקיהו. לאחר מות יהויקים (598 לפנה"ס) מינו שרי יהודה את בנו יהויכין (הקרוי גם יכניה) למלך. נבוכדנאצר, אשר כבר צר על ירושלים בעת ההיא, אינו רוצה לראות את בנו של יריבו האנטי בבלי מולך על העיר שאותה הוא

עומד לכבוש. הוא מדיח את יכניה וממנה תחתיו את צדקיהו, בנו של יאשיהו, ומגלה את כל ההנהגה והשכבה השלטת ("את המלך ואת המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו ואת אילי הארץ", מלכים ב, כד) כעשרת אלפים איש, במה שקרוי "גלות יכניה" או "גלות החרש והמסגר". היתה זו גלות של השכבה השלטת והמבוססת שנעשתה בהסכמה ובדרכי שלום. כותב על כך לאו: "כדאי לשים לב להבדל הניכר שבין גלות ירושלים שלאחר החורבן, שבה הורדו הגולים בשלשלאות מובסים ומושפלים, לבין גלות יכניה היורדת בתנאים של גלות מרצון... מלך בבל חנה על חומות ירושלים וגרם למנהיגות של יהויכין להרים דגל לבן. מלחמה ודאי לא היתה שם" (עמ' 162). אף שירמיהו לא צפה בהולכים בשלוות נפש, וגם שילח במ קללה נמרצת, הרי בהמשך כינה את הגולים "התאנים הטובות" ואת הנשואים ביהודה "התאנים הרעות". ובכל מקרה "גלות יכניה" היא דוגמה מאלפת לטענתו כי ניתן להציל את העם בהימנעות ממלחמה. זו גם אותה גלות אשר חוזרת ליהודה מקץ שבעים שנה בראשות זרובבל, צאצאו של יכניה, ובונה את הבית השני.

ואכן, ככל שמתקרב החורבן, כל מה שמבקש עתה הנביא הוא להימנע ממלחמה שסופה אסון. הוא שב ומוזהר "אשר לא ייתן צווארו בעול מלך בבל, בחרב וברעב ובדבר אפקוד על הגוי ההוא" (ירמיהו כז). ירמיהו, אשר מימי יאשיהו ויהויקים נושא את נבואות התוכחה והחורבן, מבקש עתה להציל. כותב בנימין לאו: "ירמיהו שואף לשמור על נאמנותו של המלך צדקיהו לבבל, כדי להגן על ירושלים והמקדש. זו משימת חייו האחרונה" (עמ' 172). באיגרת לגולת בבל (גלות יכניה) טורח ירמיהו להזהיר את הגולים לבל יאינו לנביאי השקר ממפלגת "נאמני ארץ ישראל" בראשות שמעיה הנחלמי, המשיאים אותם לחזור לארץ בטרם עת. ירמיהו מוטרד מהעובדה שהמלך צדקיהו מכנס ועידת פסגה של מדינות האזור (אדום, מואב, עמון, צור, צידון, מצרים) שמטרתה לגבש קואליציה נגד בבל. לכן הוא עורך לפני באי הוועידה את "מיצג המוסרות" (העול בצוואר הבהמה) המייצגות את עולה של בבל שאין למרוד בה. "כה אמר ה' אלי עשה לך מוסרות ומוטות ונתתם על צווארך... ושלחתם ביד מלאכים אל הבאים ירושלים אל צדקיהו מלך יהודה לאמור... אנוכי נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנאצר מלך בבל עבדי... ועבדו אותו כל הגויים" (ירמיהו כז). רעיון המרידה אינו בלתי הגיוני לאור מעמדה המסורתי של מצרים באזור שבבבל איננה ממש חלק ממנו. אבל ירמיהו משוכנע (על סמך הערכות שאינו אומר לנו מה הן), כי כוחה של בבל רב לה, ולכן העצה הטובה ביותר שהוא יכול להשיא עתה היא הרכנת ראש בפניה: "עבדו את מלך בבל וחיו. למה תהיה העיר הזאת חרבה" (ירמיהו כז, יז). נראה שזו עצה של שכל ישר גרידא. לו שיקוליו היו דתיים, היה עומד על כך שיהודה ראויה להיענש ולא היה מציע דרכים לחמוק מהעונש. אולם ירמיהו בודד בדעתו בעניין בבל. נביא (השקר) חנניה בן עוזר מגבעון קורא עליו תיגר: "כה אמר ה' צבאות... שברתי את עול מלך בבל. בעוד שנתיים אנוכי משיב את כל אשר לקח נבוכדנאצר מן המקום הזה" (ירמיהו כח, א-ד). חנניה אף מעז ונוטל את המוטה מצוואר ירמיהו ושובר אותה. אבל ירמיהו לא נשבר, ובמצוות ה' הוא שם על עצמו מוטת ברזל חדשה, ומקלל את חנניה "השנה אתה מת", מה שאמנם קורה.

אבל הלך הרוחות בחצר המלך הוא אנטי בבלי. ב-592 לפנה"ס מת פסתמיך מלך מצרים ופרעה חפרע עולה לשלטון וממריד את האזור כולו. ב-588 לפנה"ס יוצא נבוכדנאצר למסע עונשין נוסף. בעשרה בבתב, בשנה התשיעית למלך צדקיהו, החל המצור על ירושלים. התקופה הבאה, עד החורבן, היא דרמטית ביחסי המלך והנביא. שלוש פעמים פונה צדקיהו ומבקש את עזרתו של ירמיהו. לפניו עומד התקדים

וירמיהו בתוכם, לגלות במצרים. אפילו במצרים נותר ירמיהו נאמן לבבל. הוא אמנם מקלל את יומו ("ארור היום אשר יולדתי בו") ומצטער על מה שקרה ("כי ניחמתי על הרעה אשר עשיתי לכם"), אבל כאשר מבקשים ממנו הגולים להשמיע להם את דבר ה', הוא עדיין סבור שיש להם עתיד תחת מלך בבל: "אם שוב תשבו בארץ ובניתי אתכם ולא אהרוס... אל תיראו מפני מלך בבל אשר אתם יראים מפניו" (ירמיהו מב, ז"א). ואם לאו, "והיתה החרב אשר אתם יראים מפניה תשיג אתכם שם בארץ מצרים" (שם, טו-טז). לא פלא שהנביא נמאס על בני עמו והם מטיחים בפניו: "...ירמיהו, שקך אתה מדבר, לא שלחך ה' אלוהינו לאמור לא תבואו מצרים לגור שם" (מג, א-ג). במצרים באה נבואת ירמיהו לסופה, אולם ספרו מסתיים בתיאור גורלו הטוב של יהויכין, הוא יכניה, אשר, כזכור, אויל מרודך מלך בבל מרוממו ומגדלו ומושיבו בארמונו "וארוחתו ניתנה לו מידי מלך בבל דבר יום ביומו עד יום מותו כל ימי חייו" (ירמיהו נב, לד).

*

אלן מינץ בספרו *חורבן* (מאנגלית: יצחק קומם, עורך: דן מירון, מוסד ביאליק 2003) אומר כי לפי הפרדיגמה של הברית בין האל לעם ישראל בספר דברים, "יש להבין את החורבן כעונש ראוי ואף דרוש על חטא; עונש שעוצמתו עומדת ביחס ישיר לעברות שבוצעו... שכן הסבל הנגרם על ידי החורבן ממרק את החטאים שהביאו את החורבן ומאפשר יחסים מחודשים ומשוקמים עם האל" (עמ' 13).

לאור זאת ברור מתוך כל האמור למעלה כי לא סוגיית הפרת הברית היא שניצבה בפני ירמיהו ברגע המכריע, שכן אם היתה יהודה ראויה לעונש על חטא מוסרי שחטאה לפי הפרדיגמה של הברית, לא היה הנביא מחפש דרך מילוט להצילה מן החורבן. בנתחו את מגילת איכה, המיוחסת גם היא לירמיהו, כותב מינץ, כי "אחת הבעיות הגדולות של מגילת איכה היא חמקנותה באשר לאופי המדויק של החטא שבגללו נענש עם ישראל בעונש כה כבד" (עמ' 31). נראה אפוא כי לא שאלה של חטא ועונש לפניו, אלא של שיקול דעת מדיני ריאלי-פוליטי.

ברצוני לסיים בהערה הקשורה קשר הדוק למאמר זה על אף ריחוקה בזמן: במסכת כתובות קיא נזכרות שלוש השבועות שהשביע אלוהים את ישראל: "שלא יעלו בחומה, שלא ימרדו באומות, ושלא ידחקו את הקץ". שלוש השבועות שעליהן הסתמכה לימים האורתודוקסיה הדתית בהתנגדותה לציונות, כלומר, איסור העלייה (ההמונית) לארץ, איסור המלחמה בגויים ואיסור לפעול פעולה מדינית לפני בוא המשיח. כבר בדיון בתלמוד מסתמכים המתדיינים, ר' זירא ורבי יהודה, על פסוק בירמיהו "בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פוקדי אותם" (ירמיהו כו, כב). כלומר, חובת הגולים להישאר בגלותם עד שייאמר להם אחרת. הרב יעקב דוד פישר משיבת ההסדר בפתח תקוה, במאמרו "ירמיהו ושלוש הגזירות", האיר את עיני בדבריו המקוריים על הסוגיה, דברים שלא מצאתי להם מקבילה בשום מקום אחר. וכך הוא כותב:

"ירמיהו מבשר על מהפכה דתית. עצמאות ישראל חדלה להיות ערך דתי ובמקומה נדרש מלך יהודה לכפוף עצמו למלך בבל ונאסר עליו למרוד בו. עם הופעת בבל נוצרה פונקציה חדשה של אימפריה, מלך השולט באנושות אחת. מגאולה המכוונת על ידי ישראל, אנו עוברים לגאולה הפועלת בתוך האנושות. והכלי הראשון הפועל בה הוא האימפריה הבבלית. מעכשיו ישראל

של חזקיהו וישעיהו, כאשר התפלל הנביא בעד המלך בעת מצור סנחריב, שר צבא אשור, תפילה שאמנם הועילה, סנחריב נסוג לפתע והעיר ניצלה.

אבל תגובת ירמיהו שונה, והיא מחולקת לשתיים: לצדקיהו ולסיעתו, המצדדים במלחמה, הוא אומר: "הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם, אשר אתם נלחמים בם את מלך בבל... ואספתי אותם אל תוך העיר ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובחמה ובקצף גדול". כלומר, מאיים להסב את הנשק המכוון כלפי חוץ נגד הבבלים ולהפנותו כלפי פנים. ואילו לעם אשר אינו מעורב בפוליטיקה יש לו הצעה שונה: "ואל העם הזה תאמר, כה אמר ה' הנני נתן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המוות. היושב בעיר ימות בחרב, וברעב ובדבר, והיוצא ונפל על הכשדים הצרים עליכם וחייה וחייתה לו נפשו לשלל" (ירמיהו כא, ג"ז). הדברים ברורים: דרך החיים היא הימלטות, דרך המוות היא המשך המלחמה. מי שייצא ויתמסר לידי הבבלים, יינצל ויחיה, וגם את העיר יציל. חרף מעורבותו העמוקה של צדקיהו במלחמה עדיין מציע ירמיהו גם לו מוצא של כבוד אם יחדל ממנה עתה: "לא תמות בחרב, בשלום תמות... והוי אדון יספדו לך" (ירמיהו לד, א-ז). אבל צדקיהו שבוי בידי שריו ואינו מסוגל להכריע.

התנודות ביחסי המלך והנביא נמשכות במקביל לתנודות במלחמה. הפוגה זמנית במצור, בגלל לחץ מצרי על הבבלים בצור, מקשיחה שוב את עמדת השרים וצדקיהו. ירמיהו עצמו מנסה לנצל את ההפוגה כדי להימלט מן העיר. הוא נתפס, מואשם בבגידה ובניסיון לחבור לצד השני ("אל הכשדים אתה נופל"), ומושלך לבית הכלא. צדקיהו בא לבקרו בבית האסורים ומורה להקל את תנאי מאסרו ולהעבירו למאסר מוגן "בחצר המטרה". בינתיים מחדשים הבבלים את המצור, וירמיהו מחדש את קריאתו לכל מי ששומע אותו להסגיר עצמו לבבלים "היושב בעיר ימות בחרב... והיוצא אל הכשדים וחייה, וחייתה לו נפשו לשלל" (ירמיהו לח, א-ד). השרים מהמפלגה הלאומית דורשים להמית את הנביא בעוון פגיעה במורל העם בעת מלחמה, וצדקיהו, שאינו יכול לעמוד מולם, מוסר אותו לידיהם. "ויקחו את ירמיהו וישליכו אותו אל הבור... ויטבע ירמיהו בטיט" (ירמיהו לח, ו). מי שמצילו ממוות הוא "עבד מלך הכושי, איש סריס בבית המלך", הפועל בסתר בתמיכת המלך. ירמיהו נקרא לפגישה נוספת, אחרונה, עם המלך, המקווה עדיין לשמוע ממנו נבואות אחרות. אולם ירמיהו לא משנה כהוא זה מדבריו: "אם יצא תצא אל שרי מלך בבל וחייתה נפשך והעיר הזאת לא תישרף באש... ואם לא תצא וניתנה העיר ביד הכשדים ושרפוה באש, ואתה לא תימלט מידם" (ירמיהו לח, יד-יח). בנימין לאו כותב כי המלך כבר מאמין בנבואת ירמיהו, אולם הוא לכוד בפחדיו ואינו מסוגל לפעול. הוא גם חושש משריו החושדים בו כי הוא עומד להיכנע ומבקש מירמיהו לשמור על סודיות פגישתם (עמ' 219).

ב"ט בתמוז (586 לפנה"ס) מבקיעים הבבלים את החומה. ב"י באב מגיע לעיר נבוזראדן "רב הטבחים" ומתחיל בהרס ובהגליה. צדקיהו בורח מזרחה, כנראה לבעל בריתו ברבת עמון. הוא נתפס בערבה ומובל אל נבוכדנאצר היושב ברבלה (סוריה). את סופו מתאר ירמיהו בקצרה: "וישחט מלך בבל את בני צדקיהו ברבלה לעיניו. ואת כל חורי יהודה שחט מלך בבל. ואת עיני צדקיהו עיוור ויאסרוהו בנחושתיים להביא אותו בבלה" (ירמיהו לט, ו-ט). העיוורון הזה הוא גם סמלי, הנביא ניסה לפקוח את עיני המלך, אך לא עלה בידו. אולם אין זה סופו של הסיפור. תחת צדקיהו ממנה נבוכדנאצר את גדליהו בן אחיקם בן שפן ממשפחת שפן הפרו-בבלית, שגם תמכה בירמיהו, לממונה על יהודה. גדליהו נרצח בידי ישמעאל בן נתניה ממשפחת בית דוד והמפלגה הלאומית, שמסרב להשלים עם הכניעה לבבל. הוא עצמו מודח אחר כך בידי יוחנן בן קרח, מחסידיו של גדליהו, שמוליך את שארית העם,

חורים שחורים

אומרת עלי להיות חרד. שקול. נסער. דרוף. תקיף ומתון בכל מעמד. בכל שעה.
 אומרת עלי לצאת למסע.
 אומרת עלי להפצע.
 אומרת עלי לשפך דמי. לשרף דמים.
 אומרת עלי לברך את הזבל. לא להתעכב אצל השושנה.
 אומרת עלי להביס ולהכניע.
 אומרת עלי לשוב לביתי.
 אומרת שובי אחריתי.
 אומרת לא יהיה קוסם.

איך אדע

אך איך אדע.
 מה פרוש "דומה לנבירת הכוכבים בשמים".
 מה זה "הרוח לא ישובה".
 רק מפייטים קונים את הקשקוש הזה.

כוכבים לא עולים לא נוברים. עננים לא נופלים. רקיעים
 לא נפתחים.
 איך בלא תשובה.
 איך "רגל אחת באדם הכהן והשניה בבלפור".
 מה זה "ירידה צרף עליה כבן יהודה".
 את האמת בבקשה.
 את האמת העירמה.
 ערותה.
 ואפלו היא על קבים
 ואפלו בחדר מיון
 ואפלו חסרת הכרה
 וששה רופאים מנשימים.
 איך ללא תשובה.
 אנשים לא נוהגים כך.
 לא מן הכדידות אני ירא.
 את היותך ואי היותך אני ירא.
 לנקדת המוצא בבקשה –
 יד. ורגל. דלת. רצפה
 ותנועה רחבה
 ואור נברא.

יום בו העולם עננים וערפל ומעילים

יום בו העולם ערפל ומעילים.
 יום בו שמים נטשו. הדשא נטל אנו.
 יום בו אתה מטיל אבן באגם. עגולים מסרבים בוא.
 יום בו הזמן בצה טובענית ושכחה פורצת גדר.
 יום בו כל אחד אתה ואתה הוא האחר.
 יום בו ננעץ באויר מסמר
 יום בו הסירו משקפיה
 יום כף יד סוגרת על עיניה
 פוקעות זכיותיה.
 צער לא מכה בתך.
 לא מתגרה. לא חורש רעה. לא נוטע פחד
 אין בצער שמץ זדון.
 אוהב בריות, ערוציו רכים, זרמיו לוטפים
 אך יש והוא מגלה חריצות.
 מזין, חורף כל שבדרכו.

מתוך הספר שירים 9 שייצא לאור בהוצאת הקיבוץ המאוחד

והתריע מפני התוצאות. אפשר, לכן, לומר כי העובדה שלא שעו לעצתו,
 היא הסיבה הישירה לחורבן. זו היתה גם הטרגדיה האישית שלו, שאותה
 מבליט לאו בספרו: נביא העומד מנגד, שנוא ודחוי בגלל נבואות לא-
 פטריוטיות, אך נאמן עד הסוף המר לבשורתו. ב"אחרית דבר" לספר
 מציע לנו המחבר להיטיב דרכינו המוסריות-חברתיות מתוך אחריות
 לגורל הבית השלישי. כדאי להוסיף כאן שראוי בהקשר זה לעיין גם
 בעצותיו האסטרטגיות של הנביא, להימנע מעימות עם מעצמה אזורית,
 לפני כל החלטה גורלית לעתיד ישראל. ❖

כפופים לאומות ואינם עצמאיים כבעבר. להוראת שעה זו של ירמיהו לא
 נקבע זמן והיא קיימת לאורך הגלות וגם בחזרה לארץ ישראל.
 לסיכום נאמר: שלושה חורבנות בעת העתיקה סבלה ישראל מידי
 מעצמות אזוריות ועולמיות: חורבן ממלכת ישראל מידי אשור (722
 לפנה"ס), חורבן בית ראשון מידי בבל (586 לפנה"ס), חורבן בית שני
 מידי רומי (70 לספירה). לעניות דעתי, וראוי שהמחקר ההיסטורי ייתן
 דעתו על כך, ירמיהו, אף שאין הוא אומר לנו זאת מפורשות, היה
 הראשון שהבין את הסכנה שבהתייצבות מול מעצמה אזורית כבבל